ŞAMANİZMDEN ALEVİLİĞE DİNİ RİTÜELLERDE RAKI İLE KIMIZIN İŞLEV VE ÖNEMİ

THE IMPORTANCE AND FUNCTION OF RAKI AND KOUMISS IN RELIGIOUS RITUALS FROM SHAMANISM TO ALEVISM

ЗНАЧЕНИЕ И ФУНКЦИЯ РАКИЯ И КУМЫСА В РЕЛИГИОЗНЫХ РИТУАЛАХ ОТ ШАМАНИЗМА НА ПУТИ К АЛЕВИЗМУ

TURGAY KABAK*

ÖZET

En eski inanç sistemlerinden günümüzdeki tek tanrılı ilahi dinlere kadar dini inançların hemen hepsinde önemli ritüel araçlarından birisi de içecekler olmuştur. Alkol içerip içermemesine göre ikiye ayırabileceğimiz içecekler; saçı olma, transa geçirmeye yardımcı olma gibi birçok işlev üstlenmiştir. Biz de bu çalışmamızda alkollü içecekler grubuna dâhil edebileceğimiz içeceklerden rakı ve kımızın, Eski Türk dininden Aleviliğe kadar geçen süreçte Türklerin dini ritüellerindeki işlevini ve önemini incelemeye çalışacağız.

Anahtar Kelimeler: Şamanizm, Alevilik, Rakı, Ritüel, Tahtacılar

ABSTRACT

Beverages are also one of the main ritual at almost all belief systems from old ages to monotheist religions in today. The beverages, could been classified as ones have alcohol and ones have no alcohol, have lots of function same as shedding and helping to trans. Also in this study, we are going to try to analyse the function and importance of the koumiss, belongs to ones have alcohol, in the time from the old Turkish religion to Alevism.

Key Words: Shamanism, Alevism, Raki, Ritual, Tahtacis

РЕЗЮМЕ

От древних систем вероисповедания до сегодняшних религий напитки являются значительными средствами разных религиозных ритуалов. Алкогольные и неалкогольные напитки имеют такие разные функции в ритуалах как дар или способ перехода в положении транса и т.п.

В статье рассмотрены значения и функции ракия и кумыса в религиозных ритуалах от Шаманизма в Алевизм.

Ключевые слова: Шаманизм, Алевизм, ракия, ритуал, Тахтаджы.

* KTU Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Programı Türk Halkbilimi Doktora Öğrencisi, turgaykabak@gmail.com

Giriş:

1. İslamiyet Öncesi Dönem

Yaradılışı itibariyle daima bir şeye inanma ve tapınma ihtiyacı duyan insanoğlu, tarihinin ilk çağlarından itibaren, bugün adına ilkel dinler veya ilahi olmayan dinler dediğimiz bir takım dini inançları ortaya çıkarmıştır. Bu dönemde insanoğlunun evren, evrenin yaradılışı ve evrende olan doğa olayları (yağmur, şimşek, yıldırım gibi) hakkında yeterli bilgisi bulunmadığı için doğaya ve doğa güçlerine tapınma ilk dinler veya dinlerin alt yapısı (prototipi) olarak kendini göstermiştir. Bu dinlere inanan insanlar, genellikle doğal felaketler, hastalıklar ve anlamlandıramadıkları doğa olaylarını tanrının/tanrıların insanlığı bir cezalandırması olarak görmüşler ve tanrıların gazabından kurtulmak için birçok dini ritüele başvurmuşlardır. Bu ritüellerin en çarpıcı özelliklerinden birisi ise içinde kurban verme âdetini barındırıyor olmasıdır. İnsanlar, tanrıları sakinleştirmek ve onlardan bir şeyler istemek için çeşitli kurbanlar adamışlar ve bu kurbanları zengin ritüellerle tanrılara sunmuşlardır. Kurban denilince ilk akla gelen kanlı kurbanlardır. Kanlı kurbanlar genellikle kesilen hayvanlardır; ancak tarihin çeşitli dönemlerinde ve değişik toplumlarda az da olsa insan kurbanı görülmüştür. Kanlı kurbanların dışında bir de “kansız kurban”(Kalafat 2009: 25) da diyebileceğimiz saçılar vardır ki saçıyı “Eskiden muhtelif olağanüstü güçlere sahip olduğuna inanılan iye ve ruhlara sunulan ve onlar adına, onların rızasını ve yardımını kazanmak için dağıtılan cansız nesnelerdir”(Kalafat 2010: 324) diye tanımlayabiliriz. Bu saçılar “öz itibariyle bir cins kurban niteliği taşırlar”(Kalafat 2010: 324). Zamana ve topluma göre çeşitlilik gösteren saçı “Her kavmin kendi emeğiyle kazandığı, en kıymetli ve mübarek saydığı nimetlerden biri olur. Göçebe kavimlerde, süt, kımız, yağ; çiftçi kavimlerde buğday darı, şarap; tüccar kavimlerde ise para”(İnan 1976: 54) vb. saçı olarak kullanılagelmiştir.

Türklerin İslamiyet öncesi dönemde benimsedikleri inançlardan birisi olan Şamanizm’de de saçı, dini ritüellerin çok önemli bir parçasıydı. Birçok dini törende tanrılara, ruhlara ve iyelere çeşitli saçılar yapılırdı. Bu saçılardan alkollü içecekler sınıfına giren ikisi *rakı / arak / araga* ve *kımız*’dır.

Şamanist Türk kavimlerinin ayin ve törenlerini “Muayyen zamanlarda yapılması gereken ayin ve törenler” ve “Tesadüfî olaylar dolayısıyla yapılan ayin ve törenler” olarak iki kısma ayırabiliriz. Muayyen vakitlerde yapılan ayinler ilkbahar, yaz ve güz mevsimlerinde yapılan ayinlerdir ki bunlar çok eski zamanlardan beri yapıla gelmektedir (İnan 1976: 46).

İlkbahar bayramı Müslüman Kazak, Kırgızlarda ve Başkurtlarda *Kımız Murunduk* adıyla son yıllara kadar mayıs ayında yapılırdı (İnan 2006: 97).

Yaz mevsiminde yapılan ayinlere Yakut’lar “ısıah” yani saçı bayramı demektedirler. Yakutlar yedi ay süren sert kış mevsimini geçirdikten sonra kısraklarını sağarak *kımız* hazırlarlar. Bütün oymak-soy bir çayıra toplanıp soyun kamının idaresi altında ayin dansı yaparlar. Sonra kam *kımız* kabını başına kaldırıp algıs (iyi dua) söyler, ilk toplanan *kımızı* saçı olarak tanrıların büyüğü *Ürun Ayi Toyon*’a ve *Ürun Ar Toyon’*a sunarak ilahi söyler (İnan 1976: 47).

Hiung-nu’lardaki Gök ayinini ancak hükümdar yapabilirdi. Bu ayin de yılda üç defa (Bahar, yaz ve sonbahar) yapılırdı. Ayinde Çince *Lo* denilen *kımız* içilir ve at ile deve yarışları yapılırdı (Esin 2001: 97).

Genel olarak Tu-kiular döneminden beri, toprağın ilk ürünleri gün tanrılarına ve yeni yılda yıl tanrılarına sunulurdu. Sungunun aldığı en özgün şekillerden biri *kımız* ve kısrak sütünün; toprağın, atın, evin üzerine ve dört ana yönün her birine doğru serpilmesidir (Roux 2002: 249).

Ataları ile atlar arasında kan bağı olduğuna inanan ve Hakasya'da yaşayan Saha Türkleri evin en büyük direklerine at kanı, at yağı ve *kımız* sürerler. Şaman/Kam ateşin önünde Ak at derisi üzerinde dua eder. Yerin, dağın, ormanın ruhlarına dua ederken *kımız* ve at yelesi kullanır (Kalafat 2012: 152-153).

Eski Türklerin gömülme adetleriyle ilgili bilgi veren seyyahların yazdığı metinlerde mezarlara ölülerle birlikte diğer eşyaların yanında *kımızın* da bırakıldığından bahsedilmektedir. Rubruck bu durumu *"Sanıyorlar ki, bu dünyadaki hayatlarında kendilerine gerekli olan şeyler gelecek hayatlarında da gerekecek"* sözleriyle açıklamaktadır. Mezarlarda ortaya çıkan, ölenin eline verilmiş halde, içinde kısrak sütü *(kımız)* bulunan kupaların varlığı (Roux 2002, 284) *kımızın* o dönemde diğer dünyadaki hayatta at, kılıç ve diğer eşyalar kadar gerekli bir şey olduğunun düşünüldüğünü göstermektedir.

Bazı kaynaklara göre Türk mitolojisinde Tanrılar panteonunun en üstünde bulunan, yer altını Erlik Han'a, yer üstünü de Ülgen Han'a vermiş olan Tanrı Kara Han hiçbir işe karışmaz, yalnız kendi şerefine bilhassa *kımız* içilmesini, eğlenilmesini ve raks edilmesini ister. Yakutlarda buna Art Tuyun Ağa denilmektedir. İlkbaharda, ihtimal Nevruz gününde yapılan ayinde Yakut gençleri bu mabut şerefine dokuz bardak *kımız* içerek eğlenirler (Yörükan 2009: 56-57).

Türklerde asıl önemli olan dini ibadetler, cemaat halindeki resmi ayinlerdir. Bunlardan en önemlisi de her sene haziranın birinden yirmisine kadar yapılan ve her kabilenin sırayla bir gün uyguladığı **Tanrı kurbanı** ayinidir. Ayin, bir dağ kenarında veya yüksek bir dağ tepesinde ve oymak, boy beyinin veya şamanın riyaseti altında yapılır. Boy ve oymak beyleri aynı zamanda dini liderdir de. Ayine giderken herkes yeni elbiseler ve beyazlar giyinir. Her aile birer kuzu alır, muayyen bir dağa gitmek üzere yola çıkar. Yolda mezarlığa uğrarlar ve kabirler üzerine *rakı* dökerler. Dağda biri "uluğ ateş" diğeri "küçük ateş" olmak üzere iki ateş yakılır. Uluğ ateşte hiçbir şey pişirilmez. Kurbanlar ve diğer ufak tefek şeyler küçük ateşte pişirilir. Kurban merasiminde bey hazır olur. Onun yanında birtakım yardımcıları vardır. Baştutgan kurbanın başını tutar ve kurban, şaman usulünce ağzı, burnu güzelce sarılıp bağlanarak göğsü yarılmak ve kalbi çıkarılmak sureti ile kurban edilir. Kurban pişinceye kadar kutsal kayın ağacından büyük bir tepsi örülür ve pişen kurban bu tepsinin üstüne konduktan sonra başta bey veya şaman olmak üzere orda bulunanlar tarafından havaya kaldırılarak büyük ateşin karşısında durulur ve hep bir ağızdan dualar edilir. Dua bitirilince sofra indirilir. Evvela oymak beyi veya beyaz kam bir kadeh *rakı* içer; sonra herkes birer fincan *rakı* veya *kımız* içer; kurban pay edilir ve müşterek sofra etrafında eğlenilerek yenilir. Bu ayinde içilecek *rakı* hususi bir merasimle çekilir. *Kımız* kaynatılarak damıtılır ve buna *araga (arakı)* denir. Bu ve alelade *rakı* ile *kımız* mukaddestirler. (Yörükan 2009: 68-70; Radloff 1956: 3-57; Eliade 2006: 222-232).

Yenisey'de yaşayan Şamanist Türk boylarından Beltirler'de, Tanrı kurbanı bilinmez, bunun yerine yapılan umumi kabile bayramlarında bugün için özel *aragı (rakı)* hazırlarlar. Bayramın yapılacağı tepeye giderken yolda bir mezarlığa rastladıkları zaman büyükler fincanlara *rakı* koyar, yerden bir ot alıp bununla mezara ve etrafındaki dağlara karşı *rakı* serperler. Nezirlerini kabul etmelerini dileyip ölü akrabalarını ve dağ ruhlarını çağırırlar.

Yolun yarısına geldikten sonra bu geçilen dağların ruhlarına yine *rakı* serpmek için dururlar (İnan 2006: 54-55).

Eski Türklerdeki bir inanışa göre evden çıkan ölünün ruhu eve musallat olduğu zaman aile içinden birine girer ve onu hasta eder. Bu gibi ahvalde o ölünün ruhunu evden çıkarmak için evi su basmalıdır. Bunu Yayık Han yapar. Bu takdirde kam, öteki dünyada bulunan ruhlar kendisini tanımasın diye yüzünü garip çizgilerle boyar ve ayine başlar. Raks eder, öteki âlemde bulunan ruhlara *rakı* verir, böylece ölülerin hepsi sarhoş olur. O, yine davulunu çalmaya devam eder, bir aralık evi sel bastı diye bağırır. Deniz ve tufan Tanrısı bu ölülerin arkasından bir sel gönderir. Bütün bu ruhlar selin korkusundan kaçarlar. Bu suretle eve musallat olan ruhtan veya ruhlardan aile kurtulmuş olur. Merasim bittikten sonra yine kurban eti yenilip *rakı* ve *kımız* içilir(Yörükan 2009: 82).

Şamanizm inancına göre Suyla adı verilen ruh insanları korur ve yerde bulunur. Gözleri otuz günlük mesafeden görür, at gözlerine benzer. Ay ve güneşin kırıntılarından yaratılmış olan Suyla'nın görevi insanların hayatında vukua gelecek olan değişiklikleri haber vermek ve insanları gözaltında bulundurmaktır. Ayin esnasında şaman göklere veya yeraltına giderken Suyla, şamana yolda hücum edecek kötü ruhları kovar, Yayık ile beraber kurbanın canını göklere götürür. Ayin esnasında Suyla şerefine saçı olarak *rakı* kullanılır (İnan 2006: 34).

Abdülkadir İnan'ın belirttiğine göre Eski Türkler Körmös'lere de saçı olarak *arakı* sunmaktadırlar. Bu saçı ev içinde kaşıkla, dağlarda ise bir avuç ot demetiyle yapılmaktadır (İnan 1998: 433).

Türklerin yer-su'lara ibadet ederken ve savaşa çıkmadan önce yaptıkları ibadetlerinde de *kımızı* kullandıklarını Emel ESİN, "Türk Kozmolojisine Giriş" adlı eserinde belirtmektedir (Esin 2001: 165).

Eski Türklerin, dini merasimlerinden sayabileceğimiz toylarda (Yörükan 2009: 71) da *kımızın* ve *rakının* önemli bir yer tuttuğunu görüyoruz. Beylerin yılda bir kez yaptıkları büyük toy ile Tanrıdan bir dilekte bulunacakları zaman yaptıkları toylarda *kımızın* da olduğuna en güzel örnek Dede Korkut'tur. Dede Korkut anlatmalarından *Dirse Han Oğlu Boğaç Han* boyunda oğlu kızı olmayan Dirse Han, Hanlar Hanı Bayındır Han'ın düzenlediği büyük toyda kara çadıra oturtulur. Bu durum çok ağırına giden Dirse Han, eşinin de telkiniyle bütün Oğuz beylerini çağırdığı büyük bir toy düzenler. Bu toyda tepe kadar et, göl kadar *kımız* yığdırır, aç olanları doyurur, çıplak olanları giydirir ve bir ağzı dualının duasını tanrının kabul etmesiyle oğul sahibi olur (Ergin 2011: 4-5).

Oğuz Han da Suriye ve mısır seferinden avdet ettikten sonra büyük bir toy yaptırmıştır. Bu toyda dokuz yüz deve, dokuz bin koyun kesti, dokuz havuz *rakı*, doksan havuz *kımız* doldurdu (Yörükan 2009: 71).

Türklerin dini hayatında bu kadar önemli bir yere sahip olan rakı/kımızın saraylarda da özel törenlerle içildiği tarihi vesikalarda anlatılmaktadır. Bu belgelerden biri olan ve ilk defa Abdülkadir İnan'ın Rusçadan Türkçeye çevirerek yayınladığı "17. Asırda Özbek Hanları Saraylarında Merasim" adlı makale, Özbek Hanı Nadir Muhammed Han'ın sarayında yapılan bir *kımız* içme törenini şu şekilde anlatmaktadır: "Kalp sol taraftadır kaziyesine binaen sol tarafı sağa tercih etmek Özbek kavminin adetlerindendir. Sâdet penah hakanların sol taraflarındaki en kıymetli mevkilerden birisi çok muhterem nakiplerindir ki bunlar Ali evladındandırlar. Sarayda ikrama davet edilenler rütbelerine göre belli bir sıraya göre oturtulurlar. Hakanın işaretiyle getirilen *kımız* kâsesi üzerinden han, bir miktar içtikten sonra geri kalanını sadık müşaviri olan emirine bırakır. Bundan sonra hizmetçi, gene hanın

işaretiyle bir kadeh içki içer. Saki, bundan sonra hana ait olan ikinci kupayı tekrar doldurur ve hana takdim eder. Daha sonra da sağda solda oturanlara içki ikram edilir. Saki, emirler halkasını devrettikten sonra memurlara ve askerlere kupa veya kâselerle içki dağıtır (İnan 1998, 546-554; Yörükan 1998: 272-273).

2. İslamiyet Sonrası Dönem

Türklerin din olarak İslamiyeti seçmeleri doğal ve kolay bir süreçte gerçekleşmemiştir. Tarihi verilere göre Türklerin boylar halinde Müslüman olmaları sekizinci yüzyıldan onuncu yüzyılın sonuna kadar işleyen bir süreçtir. Bu durumun sebeplerini ekonomik ve toplumsal koşullarda çoğaltabileceğimiz gibi en genel anlamda, Arap ve Türk orduları arasında geçen savaşlar önemli bir kırılma noktası olarak gösterilir. Türkler, Emevilerle birçok savaş yaptıkları için onların döneminde İslamiyetten uzak durmuşlardır. (Sümer 2011: 58-59).

Türklerin, Emevi saltanatına karşı duyduğu nefret ve boyun eğmeme geleneği Ehlibeyt tarafından da yaşanmıştır. Irak Kerbela'da, Hz. Hüseyin'in, Muaviye'nin oğlu Yezid tarafından verilen emir ile 681 yılında şehit edilmesi bu nefreti ve Emevilerden farklı İslam anlayışı özelliklerini Türkler ve Ehlibeyt beraberliğinde gün yüzüne çıkarmıştır. Horasan yöresindeki halkın Emevi zulmünü ve Emevi anlayışındaki İslamiyeti onaylamaması, Ehlibeyt taraftarlarını Irak bölgesinden Horasan bölgesine yönlendirmeye yardımcı olmuş ve evlilikler yoluyla da bu iki halkın kaynaşmasını sağlamıştır. Bu bölgelerde yaşamaya başlayan Ehlibeyt yakınları, Türkler ile kız alıp vermişler, Emevilerden farklı olarak dedeleri Hz. Muhammed ve Hz. Ali'nin açtığı yolda hilafetin sağlanması adına gerçek İslamın ve Kuran'ın özünü halka açıklamaya çalışmışlardır (Sümer 2011: 59).

Horasan bölgesindeki Türkler din esaslarını Ehlibeyt'in eşitlik, hoşgörü ve muhabbete dayalı yorumundan almışlar, Peygamberin önderliğinde, Hz Ali ve evlatlarının İslam anlayışını benimseyip kabul etmişlerdir. Bu gelişmeler neticesinde Türkler eski dinleri Şamanizmden oba oba, oymak oymak İslamiyete geçmişlerdir. Özellikle bilineni 960 yılında Karahanlı Türk Hakanı Saltuk Buğra Han'ın himayesinde 200 çadırlık bir Türkmen kitlesinin toplu olarak Müslüman olmasıdır (Altınok 2001: 210).

İslamlaşma sürecini Ehlibeyt imamlarının öncülüğünde devam ettiren Türklerin bir bölümü, Semerkand'a bağlı Matürid kasabasında yetişmiş Türk bir aileye mensup İmam Ebu Maturidi'nin akli bilgileri ile yine bir Türk aileye mensup olan Ehlibeyt'ten İmam- ı Azam Ebu Hanife'nin fıkhını benimsemiştir. Bu ekol ve soydan gelen Ahmet Yesevi de Hz. Ali ve Ehlibeyt'ten yana olmuştur. Tercihini Hz Ali ve Ehlibeyt'ten yana yapan ve Türkistan tasavvuf okulunda yetişen Ahmet Yesevi'nin Vahdet-i Vücud'a dayalı tasavvuf anlayışı (Altınok 2001: 211) yetiştirdiği Türkler arasında benimsenmiş ve Yesevi dergâhı döneminin önemli, büyük eğitim kurumları arasında yer almıştır. Bu kurumun ışığında feyiz alan Hacı Bektaş Veli, Horasan'dan 13. yüzyılda, Anadolu'ya gelmiş, Ehlibeyt'in yolunu halka Türkçe anlatmış, yetiştirdiği öğrenciler aracılığıyla da öğretinin yaşam tarzı geniş halk kitlelerine aktarılmış ve günümüze kadar varlık alanını yaşatmıştır (Sümer 2001: 61).

Ehlibeyt olarak anılan Hz. Muhammet'in yakınları, Alevi olsun olmasın bütün Türkler tarafından sevilir ancak; bunların hepsine Alevi denmez. Alevilik sadece Ali'yi ve Ehlibeyt'i sevmeyi değil, bunun yanında belli inançların tümüne sahip olmayı ve Alevilik kurallarına uymayı kapsar. Bu anlamdaki Alevilik belirtileri, Hz. Muhammed'in hayatında başlamıştır (Yaman 2004: 55). Sonrasında her türlü baskıya göğüs gererek Türkler tarafından sürdürülmüştür. Alevilerin İslam içindeki yeri ve anlamı "Dini İslam, kitabı

Kur'an, Allah'a kul, Muhammed'e ümmet, Hz. Ali'ye talip, Ehlibeyt'in yolunu süren yani Kur'an'ı ve İslamı Hz. Ali gibi anlayan ve on iki imam gibi bu inancı sürdürenlerdir" (Saygı 2007: 109) diye tanımlanabilir.

Türklerin inanç dünyalarında meydana gelen bu değişim onların dini ritüellerini, inanışlarını ve değer yargılarını da belli oranlarda değiştirmiştir; ancak bu değişim eskinin tamamen yok olup yerine yeninin gelmesi şeklinde değil; yeni ile eskinin, yeninin görüntüsü altında birleşmesi şeklinde olmuştur. Yani eski gelenekler ve inanışlar, kendisini yeni gelenek ve inanışlara uydurarak varlığını devam ettirmiştir. Bu geçiş sürecini çeşitli belgelerden takip edebiliyoruz. Genellikle seyyahların bıraktığı bu belgelerden edindiğimiz bilgilere göre Türklerin çok eski bir geleneği olan ant içme merasimi bu geçiş dönemindeki değişime güzel bir örnek oluşturmaktadır. "Alaüddin Keykubad ile Oğuz beyleri arasındaki ant töreni Çu sülalesinin şölenine benzemekteydi. Bu törende *kımızın* hala varlığını koruduğunu şu şiirden anlıyoruz:

Hanlar atası Oğuz Han söyledi
Böyle töre, yol ve erkan eyledi
Ta ola oğullarına töre, yol
……………………………
İşbu tertib üzre oturmak gerek
Önlerinde muçlar (içki içilen boynuzlar) turmak gerek
Kımız ve *kımran* bu tertib ile
Ağa ve ini arasında içile
Manşıb u beylik tahi bu resm ile
Urug ve soyuna göre vireler (Esin 2001: 142-143)

Osman Bey'e de tahta çıktığı zamanda obalardan *kımran* getirip beylerin sagrak sundukları ve "Oğuz resmince üç kere yükünüp baş koduklarını" Yazıcı-zade rivayet etmektedir (Esin 2001: 143).

Türklerin İslamiyeti kabul ettikten sonraki döneme ait dini hayatlarında eski Türk inanışlarının izlerini en çok Aleviler arasında görmekteyiz. Alevilik İslamiyet inancı içerisinde değerlendirilmesine rağmen eski Türk inançları ve kültürüyle daha sıkı bağlara sahiptir. Aleviliğe özgü "zikir uygulamalarında Şamanî vecd halinin izlerine rastlanmaktadır" (Tuna 2000: 185) çünkü "Kültürel belleğin hep özel taşıyıcıları olmuştur. Bu gruba şamanlar, ozanlar, öğretmenler, yazarlar, filozoflar ve adları ne olursa olsun kendilerine bilgi taşıma yetkisi verilmiş olanların tümü dâhildir. Cem törenlerini gerçekleştiren kişiler, semah ekipleri de bu grupta yer alır. Burada insan belleği veri taşıyıcısı olarak yazının bir ön biçimi şeklinde kullanılır. Bu biçime özellikle ritüel bilgisinin aktarılmasında rastlanır. Ritüel yazılı olarak var olmasa da çok katı uygulanılması gereken kurallara tabidir" (Assmann 2001: 57).

Ritüeller, grubun kimliğini koruyucu bilginin sürekliliğini garanti ettiği sürece, kültürün yeni kuşaklara aktarılması süreci tekrarlama biçiminde yaşanır. Ritüelin yapısı belli bir düzenin mümkün olduğu kadar değişmeden yeniden üretimini gerektirir. Bu nedenle her ritüel uygulaması bir önceki uygulamaya benzer. Böylece yazısız kültürler için olan tipik "zamanın döngüselliği" olgusu ortaya çıkar (Assmann 2001: 92). Bu da tekrarlama zorunluluğunu ortaya koyar. Tekrarlama ve yorumlama da geçmişin günümüze taşınmasındaki iki önemli unsurdur (Turan 2010: 154).

Anadolu'daki Alevilerin dini ritüelleri de geçmişte yapılan ritüellerin tekrarı ve yeniden yorumundan başka bir şey değildir. "Şamanlık ile Alevilik inancı arasında dini

liderler, törenlerde özel giysilerin giyilmesi, sıra ve mertebe ile oturulması, tören esnasında müzik, şiir ve dansın birlikte bulunması, uygulanması, çeşitli erkân ve kurallar, kurban tığlanması, dualar" (Eröz 1977: 313), dini ritüellerde içilen içecekler, "Şamanlıkta ve dedelikte soyun önemli olması ve şamanlıkta da Alevilikte de ölmeden ölme yani mistik parçalanma" (Sümer 2011: 62) gibi konularda "benzerlikler vardır" (Eröz 1977: 313). Biz bu çalışmamızda içeceklerle ilgili benzerlikleri yansıtan örnekler üzerinde duracağız.

Tahtacılarda, **Lokma adağı** merasimi sırasında sahibinin isteği üzerine içki içilmesi ve eğlence yapılması isteniyorsa, o zaman **İçkili lokma adağı** yapılır. Süpürgeci ve sucu görevlerini yerine getirdikten sonra, saki yeşil bir tepsi ile meydana içki getirir; İmam Hüseyin'in kanına benzetildiği için Tahtacılar kırmızı renkte testi kullanmazlar, bu yüzden şarap da onlar için makbul bir içki olarak kabul edilmez. **Dolu** dendiği zaman **rakı** akla gelir. Saki, dara durur ve dede bir **dolu hayırlısı** verir. Bunun üzerine saki, içki kabını dudağına götürerek niyazını alır ve ortalarda bir yerde diz üstü olmak üzere oturma durumuna geçer. Yemekten önce bir çerez sofrası kurulur. İçki merasimine başlanınca saki, içine henüz su katılmamış *rakı* bulunan kadehi önce dedeye (dede olmazsa toplantının en büyüğüne) sol eliyle sağ bileğini tutarak uzatır. Dolunun hepsini içen dede, kadehi iade eder. Saki, kadehi yeniden doldurarak bu kez ikinci büyük babaya veya rehbere uzatır. O da içip iade edince üçüncü bir büyüğe kadehi uzatır. Sonra tekrar dededen başlayarak üç büyüğe böylece ara vermeden üç defa içki sunmuş olur. Bu üçlemeden sonra saki, sırayla herkese bu kez su katılmış olarak birer *rakı* verir. Bu üç büyüğe su katılmamış *rakı* verilmesinin bir sebebi bu kimseleri **coşturmaktır**; çünkü saz çalacak ve nefes söyleyecek olanlar bunlardır (Yörükan 1998: 269-270).

Sakiye, eğlence sırasında içki dağıtmakta bir kadın da yardımcı olur. Bu kadın sunucu, kadınlar da dâhil olmak üzere herkese hep diz üstü durarak ve dedeye arkasını dönmeden içki sunar. Doluyu alıp içen kadehi geri verirken kadehi birlikte tutuyormuş gibi yaparak elini sunucunun eline değdirerek teşekkür eder; kadehi alan da "Afiyet olsun" diyerek niyazlaşmış olur. İçen sunandan epeyce yaşlı ise sunan onun kadeh tutan elini öper. Akran iseler yanaklarını birbirlerinin yanaklarına değdirerek niyazlaşırlar. İçen küçük ise bu kez dolu içen, sunan bacının elini öper ve bacı bu niyazlaşmadan sonra kadehi alıp sakiye götürür. Böylece bütün cemaati devreder. "Niyazlaşma Hak işidir, halk için yapan kâfirdir". Muhabbet ve neşe biraz arttıktan sonra toplantıya katılmış olan bacıların erkeklerin arasına oturması istenir. Bacılar, istedikleri ve kocalarının rıza göstereceği kişilerin yanına gidip otururlar. Bu takdirde dolu sunan bacı kadehi önce erkeğe uzatır, erkek kadehin üzerinden biraz içtikten sonra kalanını yanındaki bacıya uzatır. Kadın, *rakıyı* içip boş kadehi erkeğe uzatırken onunla niyazlaşır. Erkek boş kadehi dolu dağıtan bacıya uzatırken onunla da niyazlaşır. Tabaktan meze alan erkek, önce yanındaki bacıyı besler. Böylece herkesi demlendiren saki bacı, doluyu son olarak sakiye uzatır; saki üzerinden biraz içtikten sonra bacıya tekrar uzatır. O da geri kalan *rakıyı* içtikten sonra niyazlaşarak kadehi geri verir. Dedeye niyaz ettikten sonra ayağa kalkar ve gider (Yörükan 1998: 270).

Tahtacılar arasında uygulanan büyük adak türleri sadece Katmer adağından ibaret değildir. Ulu kişi ve yatırlara adanan ve koyun kurban etmeyi gerektiren büyük adaklardan bir tanesi **İmam Hüseyin** adına yapılan **adaktır.** Ulu kişi ve yatırlara adanan ve koyun kurban etmeyi gerektiren diğer adağa ise **Hak Kurbanı** denmektedir. İmam Hüseyin'e ithaf edildiği için **İmam Hüseyin Kurbanı** adını alan adak, adakların en önemlisi olarak kabul edilir. Burada kurban bir erkek hayvandır, daha doğrusu bir koçtur. Bu adak kurbanında da lokma adağında olduğu gibi *Dolu (rakı)* üçlemesi yapılır. *Dolu (rak*ı) içenler kurbanın devamı müddetince su içemezler (Yörükan 1998: 270-271).

Bu adaklarda içilen *dolu (rakı),* sadece bir içki olmaktan çok bir ibadet aracı; *rakı* içmek ise bir ibadettir (Yörükan 1998: 272).

Alevilerde büyük dini ayinler üç çeşittir. Bunlar: **Sohbet, Dernek ve Cem'dir.** Bunlara bazı yerlerde **Üç meydan** denildiği gibi, bazı yerlerde birincisine **Muhabbet**, ikincisine **Küçük ayin**, üçüncüsüne de **Erkan** denir (Yörükan 1998: 297).

Sohbet genellikle Cuma ve pazartesi geceleri yapılır. Sohbet, dedenin, dede olmayan yerlerde rehber veya zakirlerden birinin **gülbankıyla** açılır, bir gülbankıyla da hitama erer. İlk gülbank yerine **nutuk** denilen nefeslerden biri ve ekseriyetle düvazdeh imam okunur, semah dönülür. Semahtan sonra tekrar nefesler söylenir ve sakiler **üçlemeye** başlar. *Dolunun* üleştirilmesinde birleme ve üçleme, içilen *rakının* miktarını değil -ayin sırasında olursa- erkândan her birini ifade eder. Bazı yerlerde bu esnada, Faziletname-i Cenab- ı Şah-ı Vilayet'den ve Kumru'dan parçalar okunur. Eğer sohbet devam edecekse dede veya yasacı, yerine göre oyuncuları semaha kaldırır. Oyuna kalkanlar, kalkarken niyaz ettikleri gibi semahtan sonra da niyaz ederler ve yerlerine oturunca usulen yanındakilerle de niyazlaşırlar (Yörükan 1998: 297-305).

Sohbette kadınlar varsa aynı suretle oyuna iştirak ederler. Bazı yerlerde kadınlar Meydan'ın bir tarafında ayrıca otururlar. Bu takdirde de yine nefes okumaya, *dem çekmeye* ve saz çalmaya iştirak ederler. Bütün bunlardan sonra ruhlar artık işba haline gelmiştir. Dede bir gülbank çeker, arkasından dirlik ve bereket duası okur. Bazı yerlerde On iki imama salâvat okunur. Bazı yerlerde Kuran'dan bir aşir okunur. Sonunda kurban varsa sofraya oturulur. Sofranın tanzimi ve duaları usul dairesinde yapılır ve sohbet'e son verilir. Bu nevi sohbetlerde kurban nadiren ve tesadüfî olarak kesilir. Fakat *rakı* bulundurmak ve *rakı* tasını Havz-ı Kevser namıyla Meydan'ın ortasına, merkeze koymak mutattır. Nadir ahvalde de olsa, *rakı* bulunmayacak olursa, bu gibi sohbetlerde *rakı* yerine su kullanılmaz (Yörükan 1998: 305).

Sohbetin akşamları yapılan *rakı* sohbetinden ocaklılardan birinin ziyareti münasebetiyle yapılan şekline varıncaya kadar muhtelif nevileri vardır. Bunların en yükseği ve resmi olanı ocaklıların ziyaretinde yapılan sohbettir. Bazen bu sohbet esnasında bir kısım erkân ve vazife de ifa edilir ki bu şekilden itibaren artık resmi bir ayin başlar ve Aleviler buna **Dernek** derler. Dernek ikrar vermek için de yapılır. Bu esnada mutad ayin ile beraber İkrar merasimi de yapılır (Yörükan 1998: 312).

İmam Cafer Menakıbı'na göre **Boğaz ipleme** veya **Oğlan ikrarı** denen törene katılacak olan delikanlılar toplu halde bir dizi işleme tabi tutulurlar. Bu merasim sırasında da rakının kullanıldığı görülmektedir:

………… Dar gülbankı çekilir. Döşek kalkar; Ferraş-ı Selman gelir. Bir gülbank çekildikten sonra *dolu (rakı)* getirilir. Delile birkaç damla *dolu* damlatıldıktan sonra, mürşide *dolu* verilir. Daha sonra da delikanlılara kendi dolularından verilir (Bozkurt 1982: 77-79).

Alevilerin en büyük ayinleri olan Cem ayininde de *rakının* önemli bir rolü vardır. Bu ayinin devamı müddetince *rakıya* devam edilir. Evvela tekleme, sonra çiftleme, sonra üçleme, beşleme, yedileme ayin bitinceye kadar devam eder (Yörükan 2009: 91).

Eski Türklerde gördüğümüz ayine giderken kabirlere *rakı* dökme âdeti Alevilerde de vardır. Bir hadise dolayısıyla bir adak adayacakları zaman, kabirlere yarım okka *rakı* adarlar (Yörükan 2009: 91).

Bütün Türk dünyasında Nevruz en önemli bayramlardandır ve çok büyük şenliklerle kutlanır. Aleviler arasında da Nevruz günü büyük ayin yapılır ve *rakı* bölüşülür (Yörükan 1998: 39).

Eskiden bir Tahtacı bir Sünni ile temas ettiği zaman derhal dededen bir hayırlı alırdı. Bilhassa şehre gidenler dededen hayırlı almadıkça evlerine giremezlerdi. Tahtacılarda hayırlı, dua manasını ifade eder. Muhtelif hayırlılar vardır. Bunlardan birisi de *rakı hayırlısıdır*: *Allah Allah, dolun dolu ola, yardımcın Şah-ı Merdan efendim Ali ola, bereketi bol ola, kesene Hızır uğraya, on iki imam dergâhına yazıla, gerçeğe hu…* (Yörükan 1998: 253,254) şeklinde devam eder.

Verdiğimiz örneklerden de anlaşıldığı gibi *rakı* ve *kımız* Türklerin dini ritüellerinde eski çağlardan beri bulunmakta ve önemli birçok işlevi yerine getirmektedir. *Rakı* ve *kımızın* dini ritüellerimizdeki işlev ve önemini şu şekilde sıralayabiliriz:

1. İslamiyet öncesi dönemdeki dini ritüellerde genellikle *kımız* kullanılıyorken, İslamiyetin kabulünden sonra *rakının* ön plana çıktığı, Anadolu'da yaşayan Türklerin *kımız* üretmedikleri için *rakının*, *kımızın* işlevini üstlendiği görülmektedir.

2. Cem ayini, cemiyet halinin en hararetli şekilde yaşandığı bir ayindir. Cem, ferdi iktidarın büyük bir kudrete iştirakidir; kendini takdis heyecanının ihtişamlı bir şekilde yansımasıdır. Bundan dolayıdır ki tabii duyguların sevkiyle dini hayat yaşayanlar, heyecanı arttırmak ve ruhi bir cevelan tesis etmek için *rakı* içmeyi kutsal merasimlerinin bir parçası haline getirmişlerdir (Yörükan 1998: 56). Yani *rakı*, dini ritüellerde ritüle katılanları coşturucu, vecde getirici, manevi heyecanı arttırıcı bir işlev üstlenmektedir. Zakirlerin ve dedelerin de *rakı* içtikten sonra çalıp söylemeye başlamaları *rakının* onlar üzerinde de rahatlatıcı, coşturucu ve hatırlamayı kolaylaştırıcı bir etki gösterdiğini kanıtlamaktadır.

3. *Rakının*, dini ritüellerde, ritüele katılan kişilerin arasındaki samimiyeti arttırıcı, kaynaşmayı kolaylaştırıcı bir işlev de üstlendiği "İçkili lokma adağı" ritüelinde açıkça görülmektedir.

4. *Rakı*, Aleviler için adetlerin ayrılmaz bir parçasıdır, bir **rüknü**dür. Ayin esnasında *rakı*, Ab-ı Kevser vazifesi görür. Bu dini vazifeyi dedeler her akşam sızıncaya kadar ifa ederler (Yörükan 1998: 51). Ab-ı Kevser, Müslümanlar için Cennetten aktığına inanılan kutsal bir sudur. Rakı da Aleviler için Ab- Kevser'in yerini tutan kutsal bir içecektir.

5. Hz Muhammet Miraç'a çıkıp Hak'ın huzuruna vardı. Hak, kendisine tecelli etti. Muhammet, Hakk'ın didarını gördü, Hak ile doksan bin sır söyleşti ve hemen secdeye kapandı, ümmetini diledi. Hak, "Kalk habibim, mümin kulları yarlığadım" dedi ve ona *bir salkım üzüm* vererek "Al habibim bunu Hasan ve Hüseyin'e götür" dedi. Selman-ı Farisi orada hazırdı. Muhammet'e verilen üzümden Allah için bir parça istedi. Bunun üzerine Muhammet, Selman'a bir üzüm verdi ve yürüdü. Muhammet'in yolu kırklara uğradı. Bunları görünce kim olduklarını sordu. Biz kırklarız dediler. Hâlbuki otuz dokuz kişiydiler, Muhammet bunu kendilerine söyledi. Tam o sırada Selman geldi ve kırklar tamam oldu. Selman, geldiği zaman kudretten bir el, Selman'ın elindeki üzümü sıktı. Kırklardan birisi üzümün suyunu içti ve hepsi birden sarhoş oldu ve çıplak olarak semaha kalktılar. Muhammet bile kırklarla birlikte semaha kalktı. Ellerinde çalpare, dillerinde Hu! vardı. Şah-ı Merdan hepsinden coşkun idi… (Yörükan 1998: 94). Bu kırk kişinin Selman ile birlikte yirmi üç tanesi erkek, on yedi tanesi kadındır ve içlerinde Fatma Ana'mız da bulunmaktadır. *Bunların hepsi birdir, biri hepsidir.* Orada hepsi birbiri ile kardeş olmuşlardır (Yörükan 1998: 131). Miraç'ta *üzüm*, Dernek'te *Havz-ı Kevser* ve *rakıya* remzdir (Yörükan 1998: 95). Yani *rakı*, Miraç olayında Kırklardan birisinin içmesiyle

herkesin sarhoş olmasını sağlayan ve başta Hz. Ali olmak üzere herkesi coşturan üzüm suyunu da simgelemektedir. Birinin içtiği üzüm suyundan herkesin sarhoş olmasında orada bulunan herkesin aslında bir kişi olduğu düşüncesi yani Vahdet-i Vücut anlayışı vardır. *Rakı* da bu "Mistik birleşmenin bir aracı olarak" (Yörükan 1998: 131) işlevini devam ettirmektedir.

6. *Rakı* ve *kımızın* dini ritüellerde en önemli işlevlerinden birisi de saçı olarak kullanılmalarıdır. Eski Türklerde görülen mezarlara, yatırlara, ateşe, toprağa, tanrılara ve bazı ruhlara *kımızla* veya *rakıyla* saçı yapma âdeti, Alevilerde de mezarlara *rakı* dökme, delile *rakı* damlatma şeklinde devam etmektedir. Saçının kansız kurban olarak adlandırılabileceğini düşünürsek *rakının* ve *kımızın* bir çeşit kurban olma özelliği de gösterdiği söylenebilir.

7. *Rakı* tasının meydanın ortasına konması, *rakı* içmede üçleme, beşleme, yedileme yapılması *rakının* mitolojik öğelerle de bağlantılı olduğunu göstermektedir. Çünkü üç, beş, yedi gibi sayılar Türk mitolojisinde önemli bir yer tutan sayılardır (Çoruhlu 2010: 21-224).

8. Hem İslamiyet öncesi dönemde hem de Alevilikte *rakı* veya *kımızın* rastgele değil de belirli kurallarla içilmesi *rakı/kımız* içmenin bir ibadet; *rakı/kımızın* da sıradan bir içecek değil; ibadet aracı, kutsal bir içecek olarak kabul edildiğini göstermektedir.

9. Alevi ritüellerinde *rakı* kadehinin elden ele dolaşması ve herkes tarafından aynı şekilde içilmesi ayine katılanlar arasındaki eşitliği ve kardeşliği de simgelemektedir. Ayrıca bu durum eski Türk ritüellerindeki *kımız* içme şeklinin de bir devamıdır.

10. Alevilerde "Dini kutsiyet duygusuyla karıştırılan ve itiyat haline gelmiş olan *rakı* merasimi burada ahlaki seviyeyi düşürmekten ziyade, diğerkâm ahlaki hislerin tezahürüne hizmet eder. Büyük mutasavvıfların sekr ve sahv hali diye rumuzi bir suretle ifade ettikleri hakikati Aleviler içtimalarında (*rakının* yardımıyla) fiilen yaşarlar (Yörükan 2009: 107).

Sonuç

Tarihin ilk çağlarından itibaren hemen her dinde ayin sırasında cezbeyi arttırmak, ayine katılanları coşturmak ve mistik bir hava yaratmak için kullanılan unsurlardan birisi olan içki zamanla ritüelin ayrılmaz bir parçası haline gelmiş ve kutsiyet kazanmıştır.

Türklerde de Şamanizm inancında özellikle saçı olarak kullanılan *rakı* ve *kımız* zamanla dini kültüre yerleşmiş, ritüellerin vazgeçilmez bir parçası haline gelmiş ve kutsal içecek olma özelliği kazanmıştır. Türkler, Orta Asya'dan Anadolu'ya göç edince kültürel ve toplumsal hayatlarında birçok değişim meydana gelmiştir. Bunun sonucunda Orta Asya'dayken *kımız* üreten Türkler, Anadolu'da *kımız* üretmeyi bırakmış, *kımızın* yerini de *rakı* almıştır. *Rakı*, sadece eğlenmek için içilen bir içecek olarak kalmamış; aynı zamanda dini ritüellerde de *kımızın* yerini almış ve onun işlevlerini devam ettirir olmuştur.

Şamanizm inancında *rakı, kımız* gibi alkollü içecekleri içmek serbest iken Türklerin 8. yüzyıldan itibaren inanmaya başladıkları İslamiyet, alkollü içeceklere şiddetle karşı olan, alkol; özellikle de şarap içmeyi haram ilan eden ve en büyük günahlardan sayan bir dindi. Bu sebeple Sünni kesimin dini ritüellerinde kendisine yer bulamayan *rakı*, sadece eski Türk inanışlarıyla daha çok bağı olan Alevilik inancının dini ritüellerinde varlığını devam ettirebilmiştir.

Sonuç olarak Sünni İslam inancına sahip Türkler, *rakıyı* bir eğlence aracı olarak içmeyi bile günah sayarken; Alevi inançlı Türk kesim; *rakıyı* dini ritüellerinde kullanmaya devam etmiştir. Yani *rakı,* Heterodoks (Alevi) İslam inancı içerisinde **kutsal içecek** olma özelliğini devam ettirmiştir.

Kaynakça

ALTINOK Baki Yaşa: (2001). "Ehl-i Beyit ve Türkler", *Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi,* S.18, Ankara.

ASSMANN Jan: (2001). *Kültürel Bellek Eski Yüksek Kültürlerde Yazı, Hatırlama ve Politik Kimlik,* Çev. Ayşe Tekin, İstanbul

BOZKURT Fuat: (1982). *Buyruk,* Anadolu Matbaası, İstanbul

ÇORUHLU Yaşar: (2010). *Türk Mitolojisinin Ana Hatları,* Kabalcı Yayınları, İstanbul

ELİADE Mircea: (2006). *Şamanizm İlkel Esrime Teknikleri,* Çev: İsmet Birkan, İmge Yayınevi, Ankara

ERÖZ Mehmet: (1977). *Türkiye'de Alevilik-Bektaşilik,* İstanbul

ESİN Emel: (2001). *Türk Kozmolojisine Giriş,* Kabalcı Yayınları, İstanbul

İNAN Abdülkadir: (1976). *Eski Türk Dini Tarihi,* Kültür Bakanlığı Yayınları, İstanbul

İNAN Abdülkadir: (1998). "Altay Şamanlığına Ait Maddeler", *Makaleler ve İncelemeler,* C.1, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, s.404-454.

İNAN Abdülkadir: (2006). *Tarihte ve Bugün Şamanizm Materyaller ve Araştırmalar*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara

KALAFAT Yaşar: (2009). *Halk İnançlarından Mitolojiye-1,* Berikan Yayınevi, Ankara

KALAFAT Yaşar: (2010). *Doğu Anadolu'da Eski Türk İnançlarının İzleri,* Berikan Yayınevi, Ankara

KALAFAT Yaşar: (2012). *Altaylardan Anadolu'ya İnanç Göçü,* Berikan Yayınevi, Ankara

RADLOFF Wilhelm: (1956). *Sibirya'dan II,* Maarif Basımevi, İstanbul

ROUX Jean Paul: (2002). *Türklerin ve Moğolların Eski Dini,* Kabalcı Yayınları, İstanbul

SAYGI Hakkı: (2007). *Alevi-Bektaşi İnancı,* Cem Vakfı Yayınları: 11, İstanbul

SÜMER Derya: (2011). , "Alevi-Bektaşi Miraç Söyleminden Cemin Simgesel Temsillerine Hakk'ın Birlik Bilinci", *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Araştırma Dergisi,* C.57, Ankara, s.57-84.

TURAN Fatma Ahsen: (2010). "Şaman Ritüellerinden Alevi Semahlarına Esrarlı Yolculuk", *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Araştırma Dergisi,* S.56, Ankara, s.153-162

YAMAN Mehmet: (2004). *Alevilik,İnanç, Edeb, Erkan,* Garibdede Türbesi Koruma Onarma ve Yaşatma Derneği Yay., İstanbul

YÖRÜKAN Yusuf Ziya: (2009). *Müslümanlıktan Evvel Türk Dinleri Şamanizm,* Ötüken Yayınları, İstanbul

YÖRÜKAN Yusuf Ziya: (1998). *Anadolu'da Aleviler ve Tahtacılar,* Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara